

М.В. Левківський,
доктор педагогічних наук, професор;
В.І. Тернопільська,
аспірантка
(Житомирський педуніверситет)

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ШКІЛЬНОГО ЮНАЦТВА: НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ

Розглядаються особистісно орієнтовані технології виховання соціальної відповідальності старшокласників у закладах нового типу.

У морально-духовному вимірі найбільш повновартісно, очевидно, підійшов до розуміння соціальної відповідальності наш видатний земляк, професор Іван Огієнко. Відповідальність, за цим вченим, регулюється на рівні індивіда двома детермінантами: вірою в Бога і власною совістю. Остання дозволяє людині у прагненні наближення до найвищого оволодіння такою волею, яка забезпечує гармонію індивіда з власним сумлінням та, мабуть, і таланом.

Ці та інші ідеї визначних діячів ХХ століття були покладені в основу нашого розуміння відповідальності шкільного юнацтва. Під такою ми розуміємо здатність юної особистості мотивовано брати на себе наближені до адекватних самозобов'язання, свідомо їх виконувати і при цьому, образно кажучи, відповідати за них.

Дані нашого формуючого експерименту засвідчують, що старшокласники елітних навчальних закладів прагнуть не лише реалізувати виконавські завдання, але й виступаючи неодноразово у ролі лідерів, бути співучасниками самого педагогічного процесу.

Таке особистісне зростання забезпечується передусім реалізацією новітніх особистісно зорієнтованих виховних технологій, котрі апробовані нами у процесі самого експерименту.

Насамперед, у зв'язку з тим, що старшокласникам невідомі знання про психіку людини, самих себе, навички конструктивної взаємодії з оточуючими, рефлексії, протягом трьох років у Житомирському педагогічному лицейі нами прочитаний факультативний курс: "Соціальна відповідальність особистості: психолого-педагогічний аспект". При цьому ми спиралися на концепції Л. Виготського, Г. Костюка, І. Беха про структурні компоненти, параметри і виміри зростаючої особистості.

Йдеться, в першу чергу, про утвердження у старшокласників здатності шляхом аналізу і синтезу до оцінки ними тих людинознавчих знань, котрі вони отримали у школі. Маємо на увазі, перш за все, чітке усвідомлення юними взаємозалежності людини і суспільства, розуміння зв'язку між оцінкою колективом (соціумом) кожного і реалізацією ними потенційних можливостей у діяльності та спілкуванні.

Саме входження в лицейську сім'ю для першокурсників – це перехід до нової соціальної ролі, життя за новими нормами та правилами, прийняття нового соціального статусу, який вимагає підвищеного почуття відповідальності, засвоєння усталених традицій, групової культури. Соціальна адаптація, тим самим, стає одним із механізмів соціалізації особистості лицейців.

Тому на цьому етапі дієвими є вивчення учнями вищезазначеного факультативного курсу, отримання знань про самих себе шляхом використання таких форм, як дискусії, рольові ігри, тестування для кращого самопізнання молодих людей.

На заняттях старшокласники складають індивідуальні програми соціально-особистісного зростання, які допомагають їм усвідомити свої можливості, особливості характеру, визнати напрямок саморозвитку і самовдосконалення на шляху до соціально відповідального та соціального компетентного зростання.

Психологами (І. Бех, Л. Вигівська) доведено, що емпатійні переживання успішно формуються з ранніх шкільних років. Проте наш досвід засвідчує, що такі достатньо розвиваються за сприятливих умов і в старшокласників. У цьому зв'язку серед технологій доречними є використання психомалюнку, психодрами, психотренінгу. Саме в ситуації суб'єкт-суб'єктної взаємодії юнаки і дівчата роблять спробу "поставити себе на місце іншого". Тим самим вони ніби трансцендентують (за В. Франклом), тобто мають змогу "подивитися на себе очима іншого"). Це спричиняє виникнення позитивних психічних змін, зокрема утвердження мотиву взаємодопомоги.

Суттєвим у цьому зв'язку є й соціально-психологічний тренінг, мета якого – самопізнання та самодослідження (аналіз, зворотній зв'язок, рефлексія). Це, у свою чергу, дозволило реалізувати потреби лицейців у активній діяльності, спілкуванні і, спираючись на позитивне в собі, досягти стану внутрішньої рівноваги, збагатитись спеціальними вміннями і навичками, необхідними для успішного процесу спілкування і самокорекції як визначальних умов соціалізації особистості. При цьому ми приділяли увагу формуванню особистісних якостей старшокласників, їх почуттів, умінню аналізувати свій досвід, вихованню у лицейців шанобливого ставлення до себе і оточуючих, розвитку умінь досягати компромісу у складній ситуації. Таким чином, завдяки реалізації програми тренінгу, для лицейців створюється ситуація, яка сприяє розвитку у них відповідальної поведінки.

Аналіз теорії і практики дозволяє визнати виховну систему школи (класу) як спосіб (уклад) життя учнівського колективу, всі сторони (компоненти) якого підлягають певним цілям і забезпечують у процесі свого функціонування досягнення заданого результату – певних меж розвитку і моральних якостей особистості [1: 7].

У своїй роботі ми керувалися загальноприйнятим у педагогіці положенням про те, що важливих моральних якостей особистість набуває у процесі активної предметно-перетворювальної діяльності, засобами якої юнацтво задовольняє свої потреби у дії та спілкуванні.

"Відповідальності не можна навчити, нею не можна оволодіти, лише засвоївши ті чи інші правила і знання. Людина стає відповідальною не завдяки відкладеним на поверхні свідомості цих правил і знань, а внаслідок проходження через реальні життєві ситуації та обставини, в яких є моральний конфлікт, сутички різних смислових рівнів. Моральне начало є наслідком пережитого у житті ставлення до дійсності, яке постійно поновлюється життям" [2:16].

Щоб забезпечити активну позицію ліцеїстів у досягненні цілей і завдань системи виховної роботи, педагогічний колектив ліцею залучає їх до визначення цих цілей і завдань.

З цією метою у нашому навчальному закладі існує дієва структура учнівського самоврядування з чітким визначенням прав і обов'язків його органів на основі демократичних принципів. На чолі ліцейського органу самоврядування стоїть Рада ліцею, яка складається з п'яти комітетів.

Комітет освіти (деканат) здійснює контроль за навчанням ліцеїстів і є дієвим органом аналізу проблем успішності та навчальної допомоги тим учням, які її потребують. Учні третіх курсів призначаються відповідальними за діяльність перших, тобто, старші вчать молодших, допомагають їм в адаптації до нових умов. Отже, можна сказати, що існує "наступність поколінь" (серед учнівської молоді). Ліцеїсти, які входять до комітету освіти, самі після кожного семестру складають рейтинги успішності курсів. Комітет освіти відповідає за проведення предметних тижнів, свят, КВК, турнірів, олімпіад, контролює самопідготовку ліцеїстів, НОП, роботу клубу "Консультант" та "Інтелектуал". У ліцеї стали традиційними проведення Днів Самоврядування, організованих комітетом освіти, коли уроки проводять самі ліцеїсти, а вчителі тільки виступають у ролі консультантів.

Важливою ланкою роботи комітету освіти є мала академія наук. У її 14 секціях старшокласники отримують додаткову освіту, долучаються до досягнень вітчизняної та зарубіжної науки, оволодівають сучасним науковим мисленням, здійснюють науково-дослідницьку роботу під керівництвом викладачів педагогічного університету та педагогічного ліцею. Щороку ліцеїсти беруть участь в обласному огляді науково-дослідних робіт. При цьому роботи переможців рекомендують для участі у Всеукраїнському конкурсі наукових робіт. Юні науковці не поривають з наукою, закінчивши ліцей. Більшість із дійсних членів Малої академії, які мають самостійні й апробовані наукові роботи, навчаються у вищих навчальних закладах, де продовжують працювати за обраним напрямком наукового пошуку. У своїй діяльності мала академія наук керується у своїй діяльності законом України "Про освіту", Державною національною програмою "Освіта. (Україна ХХІ століття)". Особливої уваги заслуговує газета "Інтелектуал", яка є трибуною юних, де кожний старшокласник має можливість виявити себе. Загалом кожен номер газети – це спільна праця юних журналістів та фотокореспондентів. Комітет інформації проводить соціологічні дослідження, інформаційно-просвітницьку роботу серед ліцеїстів, відповідає за створення банку ідей, організовує діяльність прес-центру, фотостудії "Об'єктив", веде пропаганду успіхів ліцею і самих ліцеїстів. Комітет культури та відпочинку "Гармонія" є відповідальним за змістовне дозвілля ліцеїстів, проведення традиційних загальноліцейних свят, культпоходів, екскурсій, а також за організацію роботи клубів, гуртків. Це – комплекс проектів, змістом яких є організація свят, турнірів, аукціонів та інших колективних форм відпочинку та розваги як ефективного засобу взаємодії педагогів та вихованців. Комітет охорони здоров'я і спорту пропонує здоровий спосіб життя, організовує спортивні змагання, проводить контроль за проведенням фіззарядки. Члени комітету є відповідальними за проведення Днів здоров'я, організації і контролю за діяльністю спортклубів, гуртків, а також контролюють дотримання молоддю санітарно-гігієнічного режиму в ліцеї і гуртожитках.

Комітет дисципліни і порядку контролює відвідування занять ліцеїстами, розпорядку роботи гуртожитків, організовує чергування в ліцеї, їдальні та гуртожитках. Його члени є відповідальними за збереження ліцейного майна, підручників, здійснюють чергування на вечорах, дискотеках, контролюють діяльність їдальні, захищають права та інтереси ліцеїстів.

На конференції із самоврядування (на початку вересня) формуються органи самоврядування, обговорюються нагальні проблеми життя ліцею, ставляться завдання, які потребують першочергового розв'язання. Перед Радою ліцеїстів ставиться завдання сформувати свій комітет, підготувати собі заміну на наступний рік серед юнаків і дівчат з перших курсів.

Педагогічний колектив на чолі з директором скеровує органи ліцейського самоврядування для діяльності на основі реалізації принципів поваги до особистості ліцеїстів, їх прав і самостійності з тим, щоб кожен мав змогу виявляти відповідальність і пізнавально-соціальну компетентність. Тим самим ліцеїсти набувають досвіду у виконанні міжособистісних, учнівських та інших соціальних ролей, що сприяє зростанню їхньої активності, особистої відповідальності за долю ліцею, та за власну долю.

Важливу роль у цьому зв'язку з цим відіграє ставлення вихованця до себе як до причетного до навколишнього світу, як до активного суб'єкта, котрий живе за принципом: "Якщо не я, то хто ж?" Таке ставлення формується через сукупність відповідальних вчинків, через ланцюг прийнятих довільних моральних рішень. Конкретне довільне рішення, яке вперше знайшло своє завершення у моральному вчинку особистості, стає прообразом певної моральної якості. Її повноцінний розвиток відбувається в процесі систематичних повторень особистісних вчинків згідно з розробленою нами структурою. "Тому вихователю потрібно зробити все, щоб здійсне-

ний вчинок закарбувався у свідомості вихованця як визначна життєва подія, не розчинився у розмаїтому повсякденні" [3 : 24-25].

Відомо, що у вихованні соціальної відповідальності суттєве місце належить колективній трудовій діяльності, засобами якої формується почуття обов'язку юнацтва перед однолітками, собою, суспільством. Виховна цінність суспільно-корисної праці зумовлюється тим, що учні вчаться безкорисливо робити добрі справи, усвідомлюючи необхідність поєднання суспільних та особистих інтересів, чим зміцнюють власне почуття обов'язку перед іншими.

Виховуючи повагу до праці, формуючи трудовий досвід ліцеїстів, органи самоврядування планують діяльність старшокласників у різних її видах, детально продумуючи її послідовність і систематичність. При цьому учні є організаторами об'єктів праці, а не лише виконавцями і, відповідно, вони самі зацікавлені у своєчасності та якості виконання, що сприяє розвитку у них соціальної активності, ініціативності та відповідальності.

Зокрема, старшокласники ремонтують навчальне обладнання, господарський інвентар і меблі, виготовляють навчальні посібники, моделі, макети, обладнання для майстерні, кабінетів, беруть участь у спорудженні спортивного та військового майданчиків. Вони також займаються благоустроєм ліцейського подвір'я, підтримують чистоту у класах, майстерні, гуртожитках, рекреаціях. Вони вчаться працювати і шанувати працю інших людей, руками яких зведено ліцей, у них розвивається бережливе і відповідальне ставлення до створеного. Трудова активність юних при цьому ґрунтується на повазі до людей, характеризується зацікавленістю в результатах праці, розумінні її корисності і необхідності. Також старшокласники вивчають технічну, сільськогосподарську і побутову працю (що забезпечує формування технічних, економічних знань, умінь роботи з різноманітними матеріалами, інструментами, машинами та механізмами, виховання культури праці, інтересу до різних видів діяльності). Варто зазначити, що така участь є надто доцільною передовсім для тих, котрі не мали авторитету у класі. Старанність та наполегливість, виявлені ними у процесі діяльності, підвищують їхній особистісний статус та змінюють на прихильність ставлення однолітків. "Спільне трудове зусилля, робота в колективі, трудова допомога людей та їх постійна взаємна трудова залежність тільки й можуть створити правильне ставлення людей одне до одного...любов і дружбу у ставленні до кожного трудівника" [4:389].

Значне місце у розвитку соціальних рис юнацтва має їхня участь у природоохоронній діяльності (участь у Русі учнівської молоді "Моя земля – земля моїх батьків"). Остання дозволяє оволодівати вміннями раціонального використання природних ресурсів. Участь у санітарних загонах із захисту довкілля, (виявлення ступеню забруднення повітря і води, озеленення і охорона насаджень, відновлення та розмноження зникаючих видів рослин, гербаріїв, надання допомоги птахам у зимовий період), праця на біостанції – все це утверджує у юнацтва дбайливе ставлення до природи, почуття відповідальності за її збереження.

Зазначимо, що участь у благочинній предметно-перетворювальній діяльності також дозволяє молоді глибше пізнати ази доброти, співчуття, готовності їй прийти на допомогу тим, хто цього потребує. Ліцеїсти надають допомогу людям похилого віку, беруть шефство над ветеранами Великої Вітчизняної війни, інтернатом для дітей-сиріт, виступають з концертами у будинку для престарілих. У праці на користь інших у молодих людей формуються стосунки товарищескості, доброзичливості, усвідомлюються обов'язки щодо інших, розвиваються емпатійні здібності, відносини взаємодопомоги.

Отже, в результаті достатньої сформованості емотивного, когнітивного і практичного компонентів, соціальної відповідальності, завдяки рефлексії, присвоюється старшокласниками, стаючи тим самим регулятором їхньої діяльності і життєтворчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Красовицький М. Системний підхід до управління виховним процесом у школі // Рідна школа. – 1996. – №3. – С.7.
2. Савчин М.В. Відповідальність: смисловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості // Педагогіка і психологія. – 1996. – №1. – С.186-192.
3. Бех І.Д. Гуманізм у вихованні підростаючої особистості // Рідна школа. – 1995. – № 9. – С.73-83.
4. Макаренко А.С. Виховання в праці. Твори: у 7 т. – Т.4. – 548с.

Матеріал надійшов до редакції 14.11.2001 р.

Левковский М.В., Тернопольская В.И. Ответственность старшеклассников: новейшие технологии формирования.

Рассматриваются личностно ориентированные технологии воспитания социальной ответственности старшеклассников в учреждениях нового типа.

Levkivsky M.V., Ternopilka V.I. Junior pupils' responsibility: the newest technologies of formation.

The personality oriented technologies of fostering social responsibility of junior pupils at the educational institutions of a new type are analyzed.